

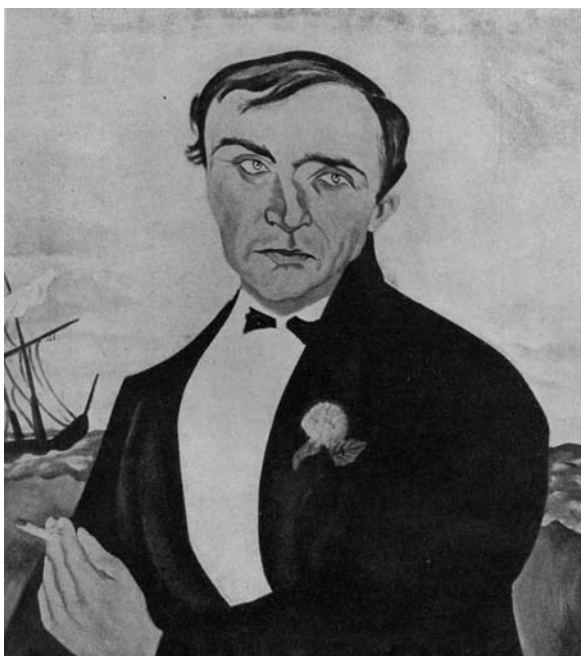
Alon Rachamimov
Kollektív önmeghatározás
és az osztrák–magyar zsidók
Avigdor Hameiri
(1914–1918)

(I)

Avigdor Hameiri (született Feuerstein, 1890–1970) a modern héber irodalom egyik legmeghatározóbb alakja. Az első világháború legtermékenyebb héber nyelvű emlékirója, s ő az, aki először használt expresszionista stílust a héber költészetben. Tengernyi új szót alkotott, megalapította az első héber nyelvű satirikus kabarét, saját irodalmi lapot szerkesztett, írt gyerek-irodalmat, színdarabokat, s összeállított útimagazinokat, és több művet fordított héberre magyarból, németből és jiddisből.

Az irodalomtudósok¹, akik hűen tanulmányozzák Hameiri munkáit, emlékirói szerepét a háborús generáció írói között elsősorban a különös „zsidó hang”-ban látják – bár ez a vetület összehasonlíthatatlan Barbusse-szal, Hasekkal, Remarque-kal vagy Graves-szel.² Hameiri – akárcsak egy másik osztrák–magyar zsidó író, Max Brod – mai megítélése abban összegezhető, hogy a modernizmus szálláscsinálójaként az előfutár szerepét töltötte be, míg ő maga kevés valódi és hosszan tartó értéket hozott létre.³ Ezért a legmagasabb állami kitüntetések ellenére – többek között a Bialik- és az Izrael-díj – Hameiri egész életében úgy érezte, hogy az irodalmi körök nem értékelik és kivetik magukból. Bár karrierje elején egykori csodálója, Ávrahám Slonszki figyelmeztette, hogy elaprózza magát, „az újságíró felfalja a költőt”, Hameiri mégis úgy érezte, hogy magyarsága, vagy inkább osztrák–magyar vagy közép-európai háttere okozza pária sorsát. Nem kisebb személyiség, mint a „héber nemzeti költő”, Haim Nahman Bialik hangsúlyozta Hameiri magyarságát, amit a legtöbb héber író oroszos irányultságával állított

szembe.⁴ Mindennek tudható be, hogy amikor 1955-ben elhatározta, hogy megírja önéletrajzát, Hameiri fiataltsága nyelvét, a magyart választotta, nem pedig azt, amelyen öt évtizeden át építette irodalmi munkásságát. „Miért nem vagyok a mai napig egyenlő jogú tag Izrael családjában?”, panaszkodott keserűen barátjának, David Zákájnak írott levelében.⁵ Így negyvennyolc évvel azután, hogy első verse megjelent héberül, és negyvenkét évvel azután, hogy részt vett élete első cionista kongresszusán, Hameiri visszatért magyar gyökereihez, és kijelentette, hogy élete kizárólag a magyar nyelvű napilap, az *Új Kelet* olvasóit érdekl.⁶ Ez a makacs visszatérés fiataltsága nyelvéhez talán egy öregember sértett reakciójának tűnhet. Azonban, ahogy ezt a cikkemben hangsúlyozom, Hameiri ingadozása a különböző kulturális, politikai és nemzeti erők között nem élete alkonyán kezdődött. Kezdve a kárpátaljai haszidok között töltött gyerekkorával, folytatva pozsonyi és budapesti fiataltságával, a galíciai fronton és orosz hadifogságban töltött sok tapasztalatot nyújtó sűrített idejével, s majd élete túlnyomó részében, amit a mandátumi Palesztinában, majd Izrael államában töltött. Ezekben a különböző korszakokban Hameiri összetett, állandóan változó és látványosan ellentmondásos kulturális és politikai intézmények keveredésében határozta meg önmagát: a cionizmus különféle árnyalatai és a magyar nemzeti mítoszok, a dekadens „elátkozott” költő imázsa, valamint a Habsburg-loyalizmus és a közép-európai kozmopolitizmus, pacifizmus között. Hameiri érzékeny és temperamentumos személyisége hajlott a pátoszra, és az általa alkalmazott sokféle műfajban nyomot is hagyott kételyeinek és egymással összeütkö-

Feldmann-Paládi (Tel-Aviv): Avigdor Hameiri arcképe

zésbe kerülő érzelmeinek. Bár gyakran ellentmondásos és következetlen, Hameiri mégis olyan általános érvénnyel megállapítható attitűdre nyújt példát, ami jellemzi az osztrák–magyar zsidóság szellemi képviselőit: az önazonosítás sokban függött az állandóan változó társadalmi, kulturális és politikai kontextustól, akár csak a temperamentumtól és személyes ambícióktól. És ahogy ez a kontextus a szélsőségek között ingadozott, különösen az 1914–1921 közötti zűrzavaros években, az egyes zsidók, mint Hameiri is, újra és újra különféle azonosulási kombinációkat keverték ki maguknak, és ez a tekervényes folyamat nem mindig járt világos végeredménnyel.

Írásom egyetlen életút közvetlen vizsgálatával azokra a különféle erőkre, félelmekre és megfontolásokra kíván rávilágítani, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának utolsó éveiben bekerültek a kollektív zsidó önmeghatározásba.⁷ Bár egyértelmű, hogy minden vizsgálatnak, amely egyetlen esetet tanulmányoz, óvatosan kell bánnia az általánosításokkal, mégis úgy gondolom, hogy Avigdor Hameiri szerteágazó és öntudatos írásai háborús tapasztalatairól felfedik, hogy a zsidó kollektív önmeghatározás milyen mértékben környezetfüggő, szorongásoktól terhes, és mennyiben nyomják rá bélyegüket az ellentmondó irányzatok. Hameiri a „lojalitás”, a „szülőföld”

és a „patriotizmus” kérdésében pontosan tudatában volt belső küzdelmének, ami ráadásul az érzelmek és a tettek közötti eltérés tudatával párosult, így remek esettanulmányként használható, hogy megvilágítsuk a Habsburg zsidók kollektív önmeghatározásának összetettségét. Habár teljesen világos, hogy Hameiri tetteiben magyar patrióta és Habsburg-lojalista volt (a háborúban kétszer is megsérült, és bátorságáért kitüntetést kapott), érzelmei és érvelése sokkal viharosabb és sokrétűbb ennél.

Ez a tanulmány egy egyre bővülő munka része, amelynek az a célja, hogy közelről vizsgálja, hogy a Habsburg zsidók milyen mértékben voltak – Steven Beller szavaival élve – „lelkesek a dinasztikus, nemzetek fölötti államért”.⁸ Avigdor Hameiri önéletrajzi és irodalmi írásainak elemzésén keresztül arra szeretnék rávilágítani, hogy a Habsburg zsidók kollektív önmeghatározása és lojalitása milyen mértékben része különféle problémakörök bonyolult szövevényének. Bizonyos esetekben a foglalkozás, az életstílus és társadalmi osztály éppoly meghatározó lehet, mint az olyan többet vizsgált problémák, mint a nyelv, a vallás, a nemzetiség vagy a politika. A vizsgálat szisztematikus véghezviteléhez e tanulmány először azokat az akadémiai vitákban felmerülő elméleti kérdéseket veszi szemügyre, amelyek az osztrák–magyar zsidóság hovatartozását és lojalitását vizsgálják az 1867-es felvilágosodás és a Monarchia 1918-as felbomlása közötti időszakban. E tekintetben érvelésemet arra alapozom, hogy különbséget kell tenni két jelenség között.

Egyrészt „lojalitás az államhoz”, amely egy sor ismert viselkedési szabályhoz való hűséget feltételez, és amelyet a zsidó népesség a Monarchia mindkét felében a magáévá tett. Valamint „azonosulás az állammal”, amely összetett kérdéssorozatot jelent és ennek megfelelően környezetfüggő és korlátolt. Írásom harmadik és negyedik része visszatér Avigdor Hameirihez, végigköveti életét a háború előtti években és a fronton, majd orosz hadifogságban töltött odisszeáját.

Terminológiai vonatkozásban két szokatlan döntést hoztam. Először is az „önmeghatározás” szót választottam a gyakrabban használt „azonosság” helyett.⁹ Ez a koncepcionális módosítás az egyének önmeghatározását kívánja hangsúlyozni, szemben a kulturális és politikai alapú kategorizálással. Ez a fajta megközelítés kiemeli Hameiri változó, többrétű és helyzetfől függő

kötődéseit, anélkül hogy eleve kizárná annak lehetőségét, hogy sokan oszthatták dilemmáit és választásait. Más szóval, ebben a dolgozatban a hangsúly a folyamaton van („önmeghatározás”), nem pedig az eredményen („azonosság”). Ez a választás Rogers Brubaker nemrég érvé-
lési vonalát követi, miszerint az „azonosság” a társadalomtudományok elcsépe-
lt és terméketlen eszközévé silányodott.⁹ „Nagyon is kétértelmű fogalom-
má vált”, írja Brubaker, egyszerre két ellentmondásos tendenciát fejtegetve: egy-
részt egyfajta „kemény” megalapozottságot fel-
tétel – legyen az nemi, faji, nemzetiségi, vallási vagy osztálybeli –, amin kívül a szóban forgó embercsoportnak nem lenne közös nevezője, másrészt viszont ragaszkodik az azonosság „pu-
haságához”, vagyis képlékenységéhez, vitathatóságához, kimódoltságához és változékonyságához.¹⁰ Az ellentmondások feloldásának egyik módja az „önmeghatározás” folyamatának vizsgálata, amelynek eredményeként létrejöhet a személyiség szilárd és konzisztens képe, ám ugyanúgy vezethet az ember önmagának képlékeny és esetenként ellentmondásos értelmezéséhez is.¹¹

A dolgozat második szokatlan terminológiája az első választásból adódik, és a főszereplő vezető- és keresztnévhez kötődik. Avigdor Hameiri nem használta a „Hameiri” nevet csupán 1921 után, miután Palesztinába vándorolt. Azelőtt váltakozva használta születési nevét (Feuerstein), a nevének jiddis változatát (Fayersteyn), egy magyaros hangzású nevet (Kova Albert), valamint egy rövid ideig Oroszországban az „Anton Germanovich Slezak” nevet.¹² A nevek környezetfüggő használata rendkívüli jelentőséggel bír, és Közép-Kelet-Európa történelmének tudósai már nagyon régóta rendkívül érzékenyen foglalkoznak a helységnevek kérdésével. Egy adott helységnevet anakronisztikus használata a történelmi folyamat során automatikusan egy későbbi korszakot helyez előtérbe, míg az előző korszakok jelentőségét csökkenti. A teleologikus csapda elkerülésére a helységneveknél alkalmazott gyakorlatot ki lehet, és ki is kell terjeszteni a személyekre is. Ezért úgy határoztam, hogy az elkövetkezendő lapokon az adott kontextusnak leginkább megfelelő névvel utalok ugyanarra személyre: „Feuerstein”, „Fayersteyn”, „Kova”, „Hameiri”, sőt helyenként kombinálva, például „Feuerstein/Kova”.

(II)

A történelmi elbeszélésekben az osztrák–magyar zsidókat általában a leghűségesebb *k.u.k.* alattvalókként jellemzik.¹³ A vallásosság, lakóhely, jövedelem és napi nyelvhasználat szerinti igen nagy különbségek ellenére, a Monarchia több mint kétfélmillióra becsült zsidósága úgy tűnik – ahogy azt Marsha Rozenblit nemrégiben megfogalmazta – „intenzív lojalitást” mutatott mind a dinasztia, mind pedig a Habsburg Monarchia léte iránt.¹⁴ Tekinthezték őket modern kapitalista csoportnak, akik Közép- és Kelet-Európában a nagykereskedelmi piaci kondíciókból próbálnak előnyhöz jutni (Jászi Oszkár érvelése szerint); vagy nemzetiségi csoportnak, akik az egyre inkább nacionalista és ellenséges környezetben az egység érzetét igyekeznek megőrizni; vagy vallási kisebbségnek, akik a számukra vallásszabadságot biztosító „*KIRAH*”¹⁵ egészségéért imádkoznak – bármely nézőpontból tekintve az osztrák–magyar zsidók egyaránt mélyen elkötelezettnek tűnnek a Monarchia és annak megtestesítője, a *Kaisertrou* iránt.

Marsha Rozenblit szerint „a zsidók lojalitása az Osztrák–Magyar Monarchia iránt csak fokozódott az első világháborúban. A zsidók is osztották azt a patriotizmust és közös cél érzetét, ami 1914-ben a legtöbb Habsburg-alattvalót felvillanyozta, és tartotta bennük a lelket négy végtelenül hosszú év véres mészárlásán keresztül.”¹⁶ Az antiszemita körök állandó pizkálódása ellenére, akik azt hangsúlyozták, mennyire „alulképviseltek a zsidók” a harcban elesettek között, becslések szerint az első világháborúban 275 000–400 000 zsidó szolgált a Habsburg-seregben, amiből általában a 300 ezres számot szokták idézni.¹⁷ A zsidók nagy számban képviseltették magukat a Habsburg tartalékos tisztek között: az első világháború előtt az összes tartalékos tiszt mintegy tizen-nyolc százalékát tették ki, a Honvédségnél pedig az egyharmadát.¹⁸ Erwin A. Schmidl szerint a tisztikar jelentős bővítése a háború alatt más háttérrel rendelkező tisztek bevonását jelentette, így a zsidó tartalékos tisztek aránya körülbelül 10 százalékra csökkent (ami még mindig két és félszer nagyobb volt, mint arányuk a teljes lakosság körében).¹⁹ Ezek a számadatok szöges ellentétben állnak az Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb szövetségese, a Birodalmi Németország adataival, ahol harmincezer zsidó kadét keresett megbízatást tartalékos tisztként a po-

rosz hadseregben 1885 és 1914 között, ám egy sem nyert felvételt.²⁰

Eme rendíthetetlen hűség magyarázataként az Osztrák–Magyar Monarchia századfordulós kutatói általában két, egymással összefüggő érvre támaszkodnak: az egyik elsősorban a Monarchia osztrák feléhez, a másik pedig a magyar feléhez kapcsolódik. Ami az osztrák felet (*Cisleithania*) illeti, a történészek, én úgy nevezném, „premodern” érvelést folytatnak. Más szóval, a zsidó premodern különbözőség (etnikai vagy vallási értelemben, illetve ennek megfelelően a „zsidó” mint olyan meghatározása nem zsidók által) leginkább egy jóindulatú, premodern államba (dinasztikus alapú, hagyományokhoz kötött, nemzettől független vezető elittel) illeszthető be.²¹ Maga a tény, hogy a Habsburg Monarchia osztrák fele nem nemzetállam volt, viszonylag nagyobb „belső teret” hagyott a zsidóknak, mint amennyit más országokban elérhettek, s így a zsidók váltak – Hannah Arendt szavaival élve – „par excellence »államemberre«”.²² Ezenkívül az erősödő antiszemitizmus a század végén, a fokozódó nehézség, hogy részben vagy teljesen levessék magukról ezt a premodern különbözőséget, valamint a nemzeti mozgalmak mindent elsősorba követeléseit, hogy Ausztriát a „modern” nemzeti vonalak mentén „rendezzék vissza”, még inkább megerősítette a zsidók és a Habsburg dinasztikus állam közötti „premodern egyezséget”. Ebből a szemszögből tekintve nem csoda, hogy a Monarchia 1918-as felbomlása után a Habsburgok iránt legnagyobb nosztalgiát érző írók – Joseph Roth vagy Stefan Zweig – zsidók voltak.²³

A Monarchia magyar felén (*Transleithania*), a zsidók állam iránt érzett hűségét általában a magyar patriotizmus nyelvi közvetítésével értelmezik.²⁴ A zsidók gyors nyelvi magyarosítása a tizenkilencedik század középső évtizedeiben és sokuk ezzel egyidejű gazdasági és kulturális felemelkedése partnerré tette a magyar zsidókat a magyar nacionalizmus ügyében. Michael Silber szerint az 1867-es kiegyezés után a Monarchia magyar fele a „polgári nacionalizmus” francia modelljét tette magáévá, amely megengedte a vallási pluralizmust, sőt bizonyos mértékben az etnikai különbözőséget is, mindaddig, amely az nem veszélyeztette a magyar nacionalizmus felsőbbrendűségét.²⁵ Más szóval, mindaddig amíg a magyar zsidók nyilvánosan elfogadták a magyar patriotizmust, premodern különbözőségüket annyit hangoztathatták, amennyit csak

akarták: kezdve az etnikai különbözőség homályos fogalmán, a neológ judaizmuson és ortodoxián keresztül egészen az ultraortodoxiáig.²⁶

Az osztrák–magyar állammal való vitathatatlanság dacára, nem feltételezhetjük automatikusan, hogy a zsidók „valóban olyan lelkesek voltak... a dinasztikus, nemzetek feletti államért.”²⁷ Különbség van az állam iránti hűség – amely egy sor ismert viselkedési szabályhoz való hűséget követel meg – és a kollektív önmeghatározás között, amely azon a feltételezésen alapul, hogy az egyén és a közösség elválaszthatatlanul összefonódott. A zsidók lojalitása a Monarchia iránt valóban származhatott az Osztrák–Magyar Monarchia iránti erőteljes érzelmi kötődésből, de éppúgy tükrözhetette a kötelességtudó polgárok viselkedését, akiknek a kollektív önmeghatározás dilemmája külön kérdés maradt.

Az utóbbi három évtizedben a Habsburg zsidósággal foglalkozó munkák jelentős hányada a századvégi nemzeti konfliktusok kontextusában foglalkozik a zsidó kollektív önmeghatározás dilemmájának kérdésével. George Barany, Gary Cohen, Hillel Kieval, Marsha Rozenblit, Dmitry Shumsky, Michael Silber, Robert Wistrich és még sokan mások különféle történelmi metodológiák alapján közelítették meg és igyekeztek megfejteni ezt a bonyolult kérdést.²⁸ Az egyes tanulmányok közötti nyilvánvaló különbségek ellenére, két széles értelmezési megközelítés figyelhető meg, ami az elmúlt évtizedekben alakult ki a témával kapcsolatban.

Az első megközelítés a tizenkilencedik század során kifejlődött „hibrid” vagy „idegen azonosságok”-ra világít rá. Eszerint a nézet szerint a zsidók jogi emancipációja Közép-Európában a zsidók nagyszámú integrációjához vezetett a nem zsidó társadalomban. Ehhez az integrációhoz, ami leggyakrabban a polgárosodáson keresztül valósult meg, az is hozzátartozott, hogy magukévá tették a környező kultúrákat (akkulturáció) és a saját kollektív önmeghatározásuk bizonyos elemeit is. Most, hogy közelebbi napi kapcsolatban éltek német, magyar, lengyel és bizonyos esetekben cseh ajkúakkal, a zsidók átszivárogtatták különbözőségük premodern érzését a környező lakosságra. A Habsburg állam a maga részéről segített fenntartani ezt az idegen azonosságot, mivel a zsidókat rákényszerítette, hogy az „elismert” nyelvek közül válasszák meg a „napi használati nyelvet” (a jiddis nem szerepelt a lehetőségek között), vagy azo-

kon a helyeken, ahol nemzeti kataszter volt, deklarálják hovatarozásukat valamely „elismert nemzetiséghez” (*a zsidó nem számított elismert nemzeti hovatarozásnak*). Az állam szemszögéből a judaizmus kizárólag vallási kategóriát jelentett, amit egyéb önmeghatározási kategóriával lehetett és kellett kombinálni. A „hibrid” megközelítés szerint a századvégi antiszemizmus az egyre növekvő nemzeti feszültségekkel való párosítása új és még összetettebb hibrid megoldásokhoz vezetett, például „cseh–német-zsidóság”, ahogy azt a közelmúltban Dimitry Shumsky írta,²⁹ vagy ennek megfelelően egy külön zsidó nemzeti identitáson keresztül a premodern különbözőség nacionalizációjához – ennek akár autonomista, akár cionista variánsához.³⁰

A második megközelítés a tizenkilencedik század során a zsidók premodern különbözőségének fragmentációja mellett érvel. Kiindulópontjával – bár azt hatalmas mértékben kiszélesíti – Salo Baron, Jacob Katz és Josef Haim Yerushalmi munkáiból merít, akik rámutattak az emancipáció romboló hatására a zsidó kollektív tudatot tápláló szociális struktúrák és kulturális tapasztalatok terén.³¹ Scott Spector vagy Jacques le Rider munkáikban a zsidók premodern különbözőségének érzését úgy mutatják be, mint ami képtelen megtalálni a módját, hogy legitim úton megnyilvánuljon, kivéve talán a vallásos vagy cionista köröket.³² A „hibrid” szerkezeteket végül azonban a zsidó közösségen belülről és nem zsidó körökből is támadták, megakadályozva a paradigmák egyidejű fennállásával történő hosszú távú önazonosítást. A „hibrid” szerkezetek képtelensége, hogy szilárd alapot nyújtsanak egyfajta biztos jövőképhez, az érzékeny zsidó kortársak körében gyakran „azonossági válság”-ként vagy a „köztes” létezés esztétikumába való menekülésben jutott kifejezésre.³³ Így, Scott Spector nézete szerint, a zsidó írók „prágai köre” – „a megmáshíthatatlan múlt és a még elképzelhetetlen jövő közötti történelmi pillanatban” – egyfajta szeizmográfként működhetett, felfedve „az európai modernitás felszíne alatt rejlő konfliktusokat”.³⁴ A „fragmentációs megközelítés” akkor volt a legmeggyőzőbb, amikor kisebb csoportokra és egyénekre fókuszált és elméleti, főként posztmodern rálátásokat is magában foglalt. Azonban a Monarchia osztrák felében, kis csoportok véleményét artikuláló tanulmányokon kívül nem létezik olyan átívelő munka, amely támo-

gatná azt az elméletet, hogy a zsidó lakosság jó része a kulturális struktúráknak csupán egyes részeivel tudott volna azonosulni.

Bár mindkét értelmező megközelítés igen termetekenyen vizsgálta a zsidók szubjektivitását a tizenkilencedik század végén, ez a tanulmány a kettő közül inkább az utóbbi megközelítést veszi kiindulópontul, hogy rekonstruálja az egyén önmagáról alkotott képét (valamint azt, ahogyan ez az állam iránti lojalitással ütközhetett). Ez a fajta megközelítés az önazonosítás többféle módját is lehetővé teszi, amelyek egyenértékű tényezőként jelennek meg egy-egy személy mentális felépítésében. A kollektív kötődések tükrében jól lehet vizsgálni a nemi önazonosítást, foglalkozás szerinti önazonosítást, helyi kötődéseket, valamint az önazonosítás egyéb fókuszpontjait is, anélkül hogy az egyén identifikációs érzetének meghatározásában előtérbe kerülne a nemzeti önazonosítás. A „hibrid megközelítéssel” ellentétben figyelembe veszi azt a tény, hogy egyszerre rengeteg kollektív önazonosítás lehet vonzó az egyén számára, anélkül hogy előre feltételeznék, hogy ezek alapvetően különbözzenek – vagy ellentétben állnának – egymással. Ennek megfelelően a kollektív önazonosításoknak nem kell automatikusan más-más kategóriába kerülniük (például vallásos zsidó *versus* magyar nemzetiség) vagy más erővel bírniük (például erős német kulturális önazonosítás *versus* gyenge cseh önazonosítás). Tehát, *az egyes zsidók egyszerre élhették át a kollektív magyar és zsidó élményét, anélkül hogy tartaniuk kellett volna tőle, hogy az egyik elnyomja a másikat*. Az a tény, hogy az állam ezeket a hovatarozásokat minőségileg másként kezelte, az egyik kötődést a másik fölé helyezte, nem feltétlenül jelenti azt, hogy az egyes emberek is így élték meg ezt.

(III)

Avigdor Hameiri 1890-ben született Avigdor Feuerstein néven az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részén, egy kicsiny kárpátaljai faluban: Ódávidházán.³⁵ A terület, ami akkoriban négy megyéből (*Comitat*) – Ungh, Ugocsa, Bereg és Máramaros – állt, az egész Osztrák–Magyar Monarchia egyik legszegényebb vidéke volt. A fiatal Avigdor Feuersteinhez hasonlóan a kárpátaljai zsidók többsége kis falvacskákban élt vidéken és éppúgy szűkölködött, mint rutén, román, szlovák, roma vagy magyar ajkú

Hameiri a háború első évében

szomszédai – „mezítláb jártak, használt rongyokba öltöztek, ami csak azért tapadt meg a testükön, mert alsóneműt nem viseltek” – állapította meg az American Joint Distribution Committee egyik képviselője az első világháború után.³⁶

1890-ben, körülbelül 90 ezerre becsülve számukat, a kárpátaljai zsidók a régió teljes lakosságának mintegy hatodát tették ki, és a korabeli Európában egyedülállóan főként mezőgazdasági és erdészeti munkákat végeztek. Akár saját vagy bérelt kis földjüket művelve keresték kenyerüket, akár az erdőben favágóként, szállítóként vagy kocsisként, esetleg házalóként vagy vándor kézművesként, a zsidók többsége épp-hogy megélt valahogy. Hivatalos feljegyzésekben sokukról lehet olvasni, hogy koldusok voltak, akik a környéken kóboroltak alamizsnáért könyörögve.³⁷

A galíciai zsidók leszármazottaiként, akik a tizenharmadik század második és a tizenkilencedik század első felében jöttek át a Kárpáton, a környék zsidó lakossága túlnyomó része mélyen vallásos volt. Erősen hajlottak a haszid

szokások felé, függetlenül attól, hogy formálisan a környék valamelyik ultraortodox haszid köréhez tartoztak-e. Az ultraortodoxia hatása különösen erős volt a fiatal Avigdor Feuerstein szülőföldjén, a Latorca folyó mentén, ahol a Shapira rabbicaládból származó *Munkaczer Rebbek* (munkácsi rabbik) erőltették „a magyar ultraortodoxia legszélsőségesebb változatát” – ahogy azt egy mai kommentátor nevezte.³⁸

Feuerstein nagyon hamar árvaságra jutott, ezután anyai nagyapja házában nőtt fel. Imádozott nagyapja, a vallásos ortodox zsidó misztikára való hajlammal, mély szeretetet tanúsított a héber nyelv iránt, egész gyűjteménye volt vallási és világi héber könyvekből. Az a tény, hogy a csodált nagyapa „a héber nyelv iránti szeretetből rítust [*pulbán*]csinált” vezette el a fiatal Feuersteint – saját visszaemlékezései szerint – ahhoz, hogy zsidó-nemzeti önmeghatározását főként a héber nyelvre alapozza.³⁹ Fiatal diákként a *héderben* Avigdor Feuerstein héber és bibliai nevekkel ruházta fel a helyi topográfiát: „a Latorca folyó volt a Jordán, Munkács Jeruzsálem, [a munkácsi] óratorony Dávid tornya... és a régi vallási szeminárium romjai pedig a Siratófal”.⁴⁰

Azonban a helyi haszidok erős ellenállása a héber nyelv bármiféle szekuláris használatával szemben, párosítva nagybátyja, a helyi *melamed* brutalitásával, aki meg is verte a héber nyelv helytelenített „kifosztása” miatt, ezeket a korai próbálkozásokat konfliktusossá és érzelmileg terheltté tette. Munkács különösen fenyegetően szerepelt, mint a „a legvadabb és gonoszabb darázs-fészek, amely háborúban áll a megvilágosodás minden formájával, különösen pedig a héber kultúrával”.⁴¹ Hana Yaoz irodalomtudós a judaizmushoz tartozó két szimbolikus csoportot írt le, amelyek később jelentős szerepet játszottak Hameiri munkájában: a tiszta és szerető anya megjelenítése (a héber nyelv és a zsidó nép) szemben a zord és bosszúálló apa-ábrázolásokkal (vallás és Isten).⁴² Hameiri, aki egész életén át az árvaságra jutott gyerek figurájával azonosítja magát, írásaiban ide-oda ugrál ezek között a freudi végletek között, képtelen szabadulni szorításukból. 1955-ben írt visszaemlékezéseiben azonban Hameiri úgy beszél gyermekkoráról, mint a kettős létezés időszakáról. Egyrészt jónevű magyar jesivákban kapott zsidó ortodox neveltetést, másrészt viszont „a cionisták kicsiny és titkos csoportjához tartozott, akik titokban találkoztak, és egymás között kizárólag

héberül beszéltek”.⁴³ Ez a kettős találkozás a judaizmussal egyszerre jelent vágyódást és szenvedést, ettől lesz zsidó önazonosítása konfliktusos és bűnnel terhes.

Miután tizenöt éves korában, „részben cionista tevékenysége miatt” eltávolítják a híres pressburgi (Pozsony/Bratislava) ortodox jesivából, az ifjú Feuerstein Budapestre költözik és a Budapesti Rabbiszeminárium *gimnáziumában* folytatja tanulmányait. Bár a szemináriumot az állam támogatta, hogy a magyar kultúrát és patriotizmust terjessze a rabbijelöltek (és rajtuk keresztül a magyar zsidóság) körében, az iskola egyben a középkori és modern héber irodalmi tanulmányok központja is volt.⁴⁴ A szeminárium újságja (*Magyar Zsidó Szemle*) rendszeresen közölte modern héber művek magyar nyelvű elemzéseit, valamint magyar versek héber fordítását. Bár intézményként a szeminárium (Hameiri szerint „minden erejével”) elzárkózott a szárnyát próbálgató cionista mozgalomtól, a fakultás tagjainak megengedte, hogy olyan különféle kulturális mozgalmakban részt vegyenek, amelyek a héber nyelv feltámasztásával, különösképpen pedig Eliézer ben Jehuda nagy szótárának megalkotásával voltak kapcsolatban. Moshe Carmilly-Weinberger szerint a cél az volt, hogy „hidat építsenek Jeruzsálem és Budapest között”. Ebben a kontextusban született meg az a megfogalmazás – amely aztán így szerepelt minden magyar iskola zsidó tankönyvében –, miszerint „izraelita hitű magyarok vagyunk, őseink Ábrahám, Izsák és Jákob”. Feuerstein korai költői próbálkozásait a szeminárium irodalomkörében egy nagyobb próbálkozás részeként értelmezhetjük, amelynek során két egyformán ragyogó fonalat próbált összefonni: a magyar és a héber kultúrát.

Gimnáziumi érettségije után Avigdor Feuerstein megkezdte újságírói és éjszakai szerkesztői pályafutását a magyar nyelvű sajtóban, valamint a *Zsidó Szemle* cionista folyóiratban és a szintén a cionizmushoz közel álló *Múlt és Jövő*-ben, valamint számos egyéb magyar nyelvű újságban publikált cikkeivel. Bimbózó újságírói pályája során kezdte el használni a Kova Albert magyar nevet.⁴⁵ Ugyanebben az időben vetette bele magát – ahogy ő nevezte – az „éjszakai bagoly” bohém életmódba:

Felkelés délután ötkor. Ücsörgészás valamegyik kávéházban két órán át vagy még tovább. Versek, novellák, esszék. Aztán: először látogatás az újságnál. Azután: a kötelező hangverseny

vagy színház este tízig vagy tovább. Mindezek után: kemény munkával megalkotni az újságot hajnali háromig... munka után meg ki fekszik le? Kedélyes társasággal hajnalhasadásig. Szórakozás: zene, művészet, filozófia, nők, tánc és tudomány.⁴⁶

Itamár Jaoz-Keszt költő, az egyik Hameiri-antológia szerkesztője szerint Feuerstein/Kova ebben az időben (sőt bizonyos mértékig még később is) a „lánglelkű költő” romantikus figurájával azonosult. A költői hivatás ilyenfajta képét a század végén a francia „elátkozott költők”, például Verlaine, Rimbaud és Baudelaire alakították ki, Magyarországra pedig Ady Endre *Új versek* radikális költeményeivel szivárgott be a századfordulón.⁴⁷ A hivatás, amelyet úgy tűnik, Feuerstein/Kova követendő példának képzelte maga elé, olyan költőé, aki lázasan és őszintén dolgozik, keményen iszik (többek között abszintot, ami az „elátkozottak” állandó itala volt), és főként éjszaka éli életét. Kozmopolitának látta magát, aki hisz a „bor és szerelem nemzetközi nyelvében”, és – korabeli pacifista írók, mint Ivan Bloch és Norman Angel modorában – a fegyveres konfliktusok hiábavalóságát hangoztatta. Mindennek ellenére Feuerstein/Kova elkötelezett híve volt a kifejezetten héber és magyar nemzeti-irodalmi programoknak, és azok politikai, világosan nem kozmopolita következményeinek.

Ebben a kontextusban a fiatal Avigdor Feuersteinnek sikerült magára vonnia a legnagyobb héber költő, Haim Nahman Bialik és kora legnagyobb magyar költője, Ady Endre figyelmét is. Bialiknál Hameiri „erőtéljes magyar tónusa” és „az a készlet, hogy letérjen a kitaposott útról” számítottak a figyelem felkeltéséül, amivel az ifjú költő elnyerte a „Héber Nemzeti Bárd” érdeklődését.⁴⁸ Bár első héber verseskötete, amely 1912-ben jelent meg Budapesten *Mesiréj Avigdor Fayersteyn* (Avigdor Feuerstein verseiből) címen, vegyes kritikát kapott a korabeli héber nyelvű sajtóban, Bialiknak tetszett. 1913-ban, amikor először találkoztak a tizenegyedik cionista kongresszuson Bécsben, Bialik igen kedvesen idézett egy sort Fayersteyn költeményéből, és azt mondta: „nagyon szép, igazán szép”.⁴⁹ Bialiknak azonban sokkal közvetlenebb hatása lesz Fayersteynre 1917-ben, amikor csatlakozik Bialik irodalmi köréhez Odesszában. Abban az időben azonban a legfőbb művészi és személyes inspirációt Ady Endre személye és erőteljes költészete jelentette.

Feuerstein Ady Endrében közvetlen mentorra és követendő modellre talált, aki egyesítette magában a „Keletet” és a „Nyugatot”, a kozmopolitanizmust a nemzeti önmeghatározással. Adyra az irodalmi dekadencia legfontosabb megújítójaként tekintett:

Új jelentést adott a nacionalizmusnak: individualista jelentést, amellyel megszabadította a nemzet felé hajló író a politika durva láncaitól, és az ösztönös faji tulajdonságokkal hozta érintkezésbe. És mindezt archaikus-biblikus stílusban. Szerelmi költészete olvasásakor az Énekek énekére emlékezünk, mindent átható lírájában Ézsaiásra, dühében Hóseára, fájalmában Jeremiásra...⁵⁰

Szemében Ady jelentette a bibliai prófétákhoz hasonlítható „magyar látnokot”, és Feuerstein/Kova elkötelezett híve lett. Nem alaptalanul, Itamár Jaoz-Keszt arra a következtetésre jutott, hogy Hameiri Ady Endre héber változatként tekintett magára.⁵¹

Végül is az első világháború kitörésekor a huszonnégy esztendő Avigdor/Albert Feuerstein/Fayersteyn/Kova már viszonylag elismert költő volt, jó kapcsolatokkal és befolyásos támogatókkal. Az újságnál a telefonkezelő és a távírógép állandó információkkal látták el távoli helyekről és a nagyvárosi budapesti élet sűrűség-forgásáról. Az első világháború előtt, kevesebb mint két és fél évtized alatt a zsidó létforma sokféle változatát megtapasztalta: haszidizmust, ultraortodoxiát, pozitív-történelmi judaizmust (a szemináriumban) és a budapesti bohém dekadenciát. Mint megannyi kortársát, őt is meglepetésként érte a háború kitörése 1914 nyarán és az állam behatolása mindennapjaiba. A háború más irányba és váratlan választások felé hajtotta, miközben alkotó energiákat szabadított fel benne, ami aztán elegendő gyúanyagot látta el a következő két évtizedre.

(IV)

Avigdor Hameiri háborús írásai mennyiségre is tetemes. Avner Holtzman irodalomtörténész rámutatott, hogy Hameiri az egyetlen olyan héber író, akinek a fronton és hadifogságban szerzett tapasztalatai központi helyet foglalnak el művészi kifejezőmódjában.⁵² Annak ellenére, hogy több mint száz héber író harcolt különböző hadseregekben az első világháborúban, és közülük mintegy harmincan írták meg élményei-

ket, senki nem publikált ennyit és ilyen intenzitással: két önéletrajzi valóságregény, *Hasigaon bagadol* [A nagy örület, 1929] és *Begehenom sel mátá* [Pokol a földön, 1932], huszonhét novella, ötven vers és egy színdarab.⁵³

Más háborús írókhoz hasonlóan Hameiri is a pacifista érzékenységgel közelített a témához, olyan szavak jelentéseit és implikációit igyekezett próbára tenni, mint „lojalitás”, „*moleDET*” (szülőföld vagy *Heimat*), „mi” és „ők”. Azonban, talán még másoknál is inkább, önvizsgálatot folytatott, amit még évekkal azelőtt, Ódávidhánán kezdett el, de most a világ eseményeinek kataklizmájával a háttérben ezt újra átdolgozta. Két önéletrajzi regényének a felépítése a *Bildungsroman* mintáját követi, ahol a hős – nagy szerencsétlenség, fájdalom és rombolás közepette – próbálja megfejteni különböző identitásait, konfliktusait és vágyait, mielőtt végül eldöntené, hogy otthagyja szülőföldjét cserébe a „valódi *moleDET*”-ért – Palesztinában.

A *Hasigaon bagadol* és a *Begehenom sel mátá* felölelte hat év során a hős lassacskán elveszti bizalmát a Habsburg Monarchiával, annak intézményeivel és császárával szemben, és egyre inkább meglazulnak azok az érzelmi szálak is, amelyek Magyarországhoz és a magyar patriotizmushoz kötötték. A szimbolikus katarzis, amikor egyik zsidó tisztára beadja a *get*-et [hagyományos zsidó válólévlé] „Madame Hungária”-nak, és kézen fogva Avigdor Feuersteint, őt is arról győzködi, hogy e gúny-szertartás révén váljon el Magyarországtól. Érdekes megjegyezni, hogy ebben a jelenetben nem Feuerstein kezdeményezi az érzelmi válást. Miután azonban elvált Magyarországtól, kifejti, micsoda izgalom járja át, hogy most kizárólag zsidó feleségével él házasságban.

Az a tény, hogy ez alatt a hat év alatt Feuerstein/Hameirit erőszakkal vágják el attól, amit ő „civil lényegének” nevezett, új perspektívát is adott, ahonnan felmérhette életét. Ez a helyzet olyan új érzések előtt is megnyitotta a kapukat, amelyek a háború előtt vagy nem is léteztek, vagy bevallhatatlanok voltak: a szoros férfias kapcsolat öröme egy csoport szeretett baráttal; az állandó lenézettség elszenvedése; a hatalom gyakorlásának és mások – akik „megérdemlik” – megalázásának tiltott gyönyöre; és egy megdöbbentő esetben, az elégedettség érzete, amely egy másik zászlós (*Fähnrich*) meggyilkolásából származik, aki lefeküdt egy másik tiszt feleségével, miközben az szabadságon volt. Feuerstein/

Hameiri írását az teszi olyan különlegessé, hogy állandóan tudatában van érzései, választásai és tettei ellentmondásos természetének. Fáradhatatlanul kritizálja és gyűlöli önmagát: szemeköpi tükörképét, miután gyáván viselkedett egy megbecstelenített barátjával szemben, vagy egy 1917-es versében „A mocsok királyá”-nak (*Melech baszchi*) nevezi magát.⁵⁴ A komplexitás és annak módja, ahogyan ezt önazonosítási és lojalitási kérdésekké fordította három példán keresztül jellemezhető: besorozása a Habsburg hadseregbe 1914 nyarán, a fronton készített portréi zsidó katonákról, valamint annak módja, ahogyan a császár-királyt érzékeli.

1914 nyarának utolsó békés napjai Feuerstein/Kovát a budapesti Royal Orpheum éjszakai bárjában érik, ahol újságíró kollégáival és öt külföldi nővel iszik és szórakozik. Egyik társa, Dr. Garay részeg önkívületben beszédet mond, hogy egy nagy háború hatalmas lelki megtisztulást jelentene, „ami után úgy kelünk fel, mint a beteg, akinek összes gennyét leszívták sebéből”.⁵⁵ Feuerstein a beszédet csak az alkoholnak tudja be, és biztos benne, hogy Garay vissza fog térni korábbi álláspontjukhoz, miszerint a háború hiábavaló. A háború kitörésekor azonban a hazafias tömeg mélyen hat Garayra, aki kijelenti Feuersteinnek, hogy önkéntesnek kíván jelentkezni. Feuerstein erre kacagásban tör ki, és vidáman feleli: „Micsoda fickó vagy! Gyerünk, gyerünk, háborús hősem, veszélyben a haza!” Ez dühös reakciót vált ki Garayból, aki undorodva néz Feuersteinre, és így kiált: „Zsidó!... honnan is tudhatnád a haza jelentését?”⁵⁶

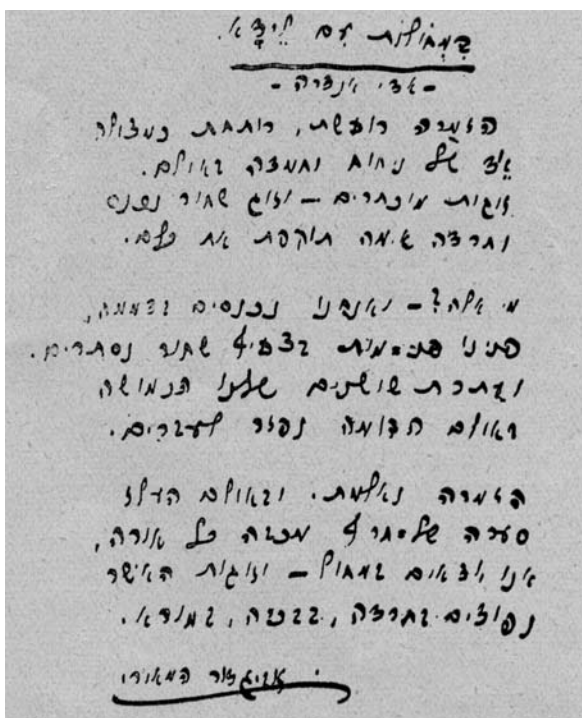
Hana Yaoz úgy érvelt, hogy egyik legközelebbi ivótársának antiszemita megnyilvánulása egyfajta „Dreyfus-krízist” váltott ki Hameiriben, hasonlóan ahhoz, amit két évtizeddel korábban a politikai cionizmus megalapítója, Theodor Herzl élt át.⁵⁷ Az összehasonlítás azonban nem tökéletesen állja meg a helyét, mert Feuerstein, Herzlrel szemben, nem mond le az államról. Éppen ellenkezőleg, megpróbálja fejleszteni hűségét és patriotizmusát. A magyar szülőfölddel való azonosulásának megkérdőjelezése arra sarkallta, hogy azonnali besorozását kérvényezze, mielőtt még kötelezően meg kellett volna tennie. Különösen megindította, ahogy a katonai tisztviselő Kárpátok-beli szülőföldjére utalt, és arra a tényre, hogy ez lenne az a *moleDET*, amelyet „a barbár kozákok most lerohanással fenyegetnek”.⁵⁸ Amikor a sorozó tiszt durván ráordít, Feuerstein először érez megbá-

Irsai Péter: Ex libris Avigdor Hameiri

nást, és bevallja, bolondnak érzi magát, hogy ilyen elhamarkodottan, önként jelentkezett. Hamarosan azonban újra meggondolja magát, miután a *Feldwebel* (szakaszvezető) elég gorombán így bátorítja: „Nálunk végre emberi lény lesz magából. Kezét végre nem tintával mocskolja be, és a többi hülyeségének is vége!” Bár bolondnak érzi magát, különösen, amikor megtudja, hogy Garay, minden hazafias szónoklata ellenére az azonnali besorozás helyett halasztani próbált, Feuerstein arról számol be, hogy „büszkének és boldognak” érzi magát. „Minek tagadnám”, ismeri el, „boldog voltam”.

Azokban a büszkeség és boldogság múló öröme lehetetlen elválasztani közvetlen kiváltójától, vagyis az antiszemita előítéletektől. Ez a dinamika, ilyen vagy olyan formában a *Havigaon bagadol* egészen végigvonul: Feuerstein kénytelen hazafiságát és férfiasságát bizonyítani az elenséges antiszemita légkörben, ami legfőképpen a Habsburg tartalékos tisztek között dül. Amikor pedig Feuersteinnek egyszer sikerül bátorságát bizonyítania, és egy pillanatra elégedett lehet önmagával, azonnal szembekerül azoknak a rosszallásával, akik igyekezetét úgy értelmezik, hogy ezzel őket akarja rossz színben feltüntetni. Következésképpen, Hameiri háborús irodalmában az osztrák–magyar zsidó katonák két tűz között vergődnek, anélkül hogy va-

Hameiri kézírata: Ady „Tánchban Lédával” című versének
héber fordítása

lóban „becsületes” lépést tehetnének. Vagy igazságtalanul azzal vádolták őket, hogy nem elég hazafiak, vagy azzal, hogy felvágós individualisták, akikből hiányzik a csapatszellem:

„ebben a csatában [hősi tetteket] hajtottak végre a zsidók, a többit a magyar tisztek, de az osztrák tisztek egyet sem. Bár ez csak véletlen volt, a tény azért tény maradt.”⁵⁹

Az utolsó eset, Hameiri szerint ahhoz vezetett, hogy a zsidó tisztekkel szemben ellenségeskedés tört ki, és egy zsidó szakaszvezetőt koholt vádak alapján haditörvényszék elé állítottak.

Hameiri szerint a zsidó katonák előtt egyetlen járható út állt: eltitkolni „zsidóságukat”, amennyire csak tudták. Felettesei valóban ezt az üzenetet próbálták megértetni vele több alkalommal is. „Nem kell mindig zsidónak lennie!” tanácsolta egyik parancsnoka egy tiszt ki képzésén, miközben zászlóaljparancsnoka – akiről később kiderül, hogy maga is zsidó származású – azt kérde: „Miért olyan büszke arra, hogy zsidó?”⁶⁰ Amikor Feuerstein azt feleli, hogy „tulajdonképpen nincs mire büszkének lennem, de amikor azt várják tőlem, hogy szégyelljem, büszke leszek” – heves vitába kerül a parancsnokával, aki azt mondja neki: „Ennek az egész bűdös zsidó bagázsnak a pokolban a

helye!”⁶¹ Így a vita eredményeként *Unteroffizier* Feuersteint idejekorán a frontra küldik – ahelyett, hogy valami kényelmes megbízatást kapna a hátszágban – és megtagadják tiszt kinevezését. Hameiri narratívájából egyértelműen az derül ki, hogy zsidó önazonosításának nyílt vállalása diszkriminációhoz és veszélyes küldetésekhez vezetett.

Átírányítása a frontra azonban nem feltétlenül büntetés Hameiri világában. Más „nagy háborús” írókhoz hasonlóan kegyetlen képet fest a civil életről a háború alatt, és különösen csípősen jellemzi a nőket. Miután másodszorra is megsérül a fronton, egy budapesti kórházba küldik felgyógyulni, ahol mást sem lát, mint kurválkodást „és az emberiség szakadékát, annak minden mocskával és gyávaságával együtt”.⁶² Ugyanaz a budapesti éjszaka, amit Feuerstein/Kova annyira élvezett, „amelyet oly jól ismertem, most teljesen más lényekkel van tele: féregemberekkel, akik gyűlölnék mindenkit, aki a frontról érkezett”.⁶³ Így aztán egy valamirevaló polgár, büszke zsidó és férfias katoná előtt egyetlen út maradt, a front.

Valóban, a zsidó katonai büszkeség egyik legfőbb jutalma a férfiaság egyfajta fokozott átélése. Közvetlenül sorozása után Fayersteyn megírja a *Ketem Adom* [Vörös folt] című versét, amelyben előrevetíti, ahogy „elsorvadt izmai megacélosodnak”.⁶⁴ Ahogy a háború halad előre, Feuerstein erős kötődést érez a parancsnoksága alatt, főleg közösséges parasztokból álló katonák iránt. Megosztja velük csomagjait, és lovagias gesztusokkal fejezi ki szeretetét és felelősségét. A *Hasigaon haqadol*ban például Hameiri hosszan idézi kálvinista *Oberleutnant*ját – a kevés nem utálatra méltó tisztek egyike a könyvben –, aki úgy tartja, hogy mivel a zsidóknak kétezer év óta most először engedték meg, hogy megmutassák vitézségüket, „az eredmény a természetes heroizmus áradata lett”.⁶⁵ Hameiri elragadtatott jellemzései a zsidó harcosokról a héber irodalomban egyike volt a zsidó harci ideálok legkorábbi bemutatásainak, és Avner Holtzman szerint „a legátfogóbb kép a Nagy Háború zsidó katonáiról”.⁶⁶ Az a tény, hogy ráadásul mindez egy önmagát pacifistának valló író tollából származik, jól példázza, milyen önmagából adódó feszültségektől volt terhes a korai zsidó nacionalizmus.

A zsidó heroizmus ellentéte a kikeresztelkedett férfiatlan viselkedése, illetve azoknak a zsidóknak a viselkedése, akik szégyellik zsidó

származásukat. A Hameiri által bemutatott legutalatosabb karakterekről később mindig kiderül, hogy zsidó származásúak. Kicsinyes, ronda alakok, akik lefekszenek az antiszemita gúny előtt, csak hogy feletteseik kedvében járjanak. Bár Hameiri biztosítja olvasóit a *Hasigaon bagadol* előszavában, hogy elbeszélése kizárólag a háborús idők naplójegyzetein alapul, világos, hogy az anyagot úgy rendezte el, hogy a kikeresztelkedettek mindig becstelen alakként jelenjenek meg. A legmegvetendőbb zsidó provokátor az ezredben, Mádi András vidéki színész, csupán azelőtt vallja be zsidó származását, mielőtt a frontról való szökési kísérlete miatt kivégeznék. Hameiri elbeszélésében erősen összekapcsolódik a zsidó büszkeség, férfiaság, hősiesség és hazaszeretet, míg a zsidó szégyenérzetet, az erőtlenséget, gyávaságot és megjátszott hazafiságot szintén erős kapocs fogja össze.

Az a tény, hogy a Habsburg hadsereg nem értékelte a zsidók harci szellemét, kegyetlen hálatlanságként jelenik meg az elbeszélésben. A büszke zsidó katonák nemcsak bátran és férfiasan viselkedtek, de lojálisak voltak a Habsburgokhoz, és a magyar zsidók esetében támogatták a magyar nemzetet. Egy megindító jelenetben Feuerstein találkozik Eduard von Schweitzer, idősödő vezérőrnaggyal (*Feldmarschalleutnant*), az 1866-os háború veteránjával, annak az öt zsidó tisztnek az egyikével, aki a Habsburg fegyveres erők kötelékében tábornoki rangot ért el.⁶⁷ Köhögve, könnyekkel a szemében Schweitzer azt mondja Feuersteinnek, hogy „ez egy kegyetlen *moleDET*, kedves fiam, kegyetlen, kegyetlen, mert tudja, mily nagyon szeretjük”.⁶⁸

A császár–király, Ferenc József figurája fejlődésen megy keresztül a *Hasigaon bagadol* és a *Begebenom sel mAtá* során, egyre összetettebb és kétértelműbb lesz. Elbeszélése elején Hameiri gyerekkora szeretett figurájaként írja le Ferenc Józsefet, mint „gyengéd idős férfit, akinek élete tele volt bánattal... ezt az öreg királyt mindig öreg nagyapám barátjaként képzeltem magam elé..., aki eljön a zsinagóga megnyitására ünnepségére, hallgatja az imákat és azt feleli, ámen.” Még akkor is, amikor a radikális szocializmus felé hajlik, és azt írja: „tisztá szívemből gyűlölök minden királyt. Még akkor sem tudtam rávenni magam, hogy meggyűlöljem az öreget. A legtöbb, amit tettem, hogy papírkoronás, fakardos operettkirályként tekintetem rá.” Azonban a háborús vérengzés és a parancsnokok képtelensége, hogy értelmes ma-

gyarázattal szolgáljanak a pusztítás céljáról besötétíti Ferenc József képét csapatai körében. Egy vidám jelenetben Feuersteinnek megparancsolják, hogy készítsen listát a „háború tíz erényéről”. Írástudóként Feuerstein olyan listával áll elő, ami azzal kezdődik, hogy „erősíti az izmokat” és azzal fejeződik be, hogy „halottainkból hőst farag”. Parancsnoka épp csak rápillant a listára, majd közli, „mocsok”. Aztán felsorolja a tíz hivatalos erényt: „a háború rombol, öl, gyilkol, szétlapít, megsemmisít, kiszakít, kiirt, lebont, kisöpör és eltemet.” Később, amikor saját csapata megkérdezi tőle, ki akarta ezt a háborút, azt feleli: „őkirályi fensége, parancsnokunk Ferenc József”. Erre a jelen lévő férfiak túlradó lelkesedéssel kezdenek köpködni és átkozni uralkodójukat. „Meg akartam nekik mondani”, írja Hameiri, „hogy ő sem akarta a háborút, de aztán újragondoltam és inkább hallgattam... szegény Ferenc József! Jó katonái a legtrágárabb és legkomiszabb átkokat szórják a fejére.”⁶⁹

De még amikor 1916 júniusában Feuerstein fogságba esik, akkor sem tudja megtagadni érzelmi kötődését a haldokló császár–királyhoz, azon meggyőződése ellenére sem, hogy az öregember felelős a háborúért. Mint az osztrák–magyar hadifoglyok jelentős hányada, Feuerstein is meghatja az új ruhák érkezése a Monarchiából, és beszámol róla, hogy sokan – helytelenül – úgy gondolták, hogy mindezt Ferenc József saját költségén vásárolta.⁷⁰ Amikor a ruhák nagy részét elloppják, zsidó fogolytársa, Marguiles, a jesiva bócher így sajnálkozik Ferenc Józsefen: „Szegény öreg! Így kiköltekeztek, itt meg mindent ellopnak!”⁷¹ A sok meleg érzelmek ellenére Ferenc József, a császár–király személye teljesen eltűnik az elbeszélésből, amikor az öreg uralkodó 1916 novemberében meghal. Feuerstein keveset tud az új császár–királyról, Károlyról, és a jelek szerint nem is nagyon érdekli. Az állam nemtörődöm egységgé válik („még egy bolha életével sem ér fel”) vagy pedig a távoli magyar szülőföldre korlátozódik.

Végül még Magyarország emléke is elhalványul a *Begebenom sel mAtá* által felölelt időszakban, és Hameiri egyéb írásaiban, amik 1919–1921 között, odesszai tartózkodása idején születtek. Míg 1915-ben még elképed „a magyar nemzet varázslatos asszimiláns erőin, amire nincs fogható az egész világon”⁷², 1916 őszén igencsak elkeseredett Magyarország jövőjét illetően:

A kép 1921 tavaszán Szovjetországban készült, amikor a zsidó írók és művészek kis csoportja engedélyt kért, hogy elutazhassanak Palesztinába. A képen a középső sor 3. alakja Csernikovszki, az 5. Bialik, az alsó sor 3. tagja Avigdor Hameiri

„Nem fogok csálni: az a [borzasztó] érzésem, hogy le fognak győzni bennünket, szegény Magyarország. Miránk, akik akarunk ellenére követjük Németországot és Ausztriát, a könnyelmű apacs szerepét osztották, aki követi bécsi kedvesét... és az életét áldozza érte, míg ez a kurtizán új szeretőt keres magának.”⁷³

Egy évvel később, egy komoly tüfuszroham után, amibe majdnem belehal, Feuersteinnek nemigen marad energiája Magyarországgal és Magyarország sorsával törődni. Az Anton Germanovich Slezak nevet használva sikerül elérnie, hogy Kijevbe küldjék, majd onnan, különféle, többek között héber irodalmi kapcsolatai révén eljut Odesszába, a héber kultúra egyik legfontosabb központjába. Így 1917 őszétől kezdve 1921-ig, amikor elhagyja Odesszát, Magyarország egyetlenegyszer bukkan fel írásában, amikor minden magyar állampolgárt hazarendelnek Magyarországra, hogy Kun Béla forradalmi erőihez csatlakozzon. Ebben a kontextusban Avigdor Fayersteyn a következőket írja naplójába: „Nem megyek, mivel nincs más választásom: ha fegyvert kényszerítenek a kezem-

ben, az első golyót arra használnám, hogy megszabadítsam magam ettől a pokoltól.”⁷⁴

1921 nyarán Odesszából kihajózva, Fayersteyn héber írók és értelmiségiek nagy csapatával nekiindul a mandátumi Palesztina felé. Nem sokkal megérkezése után a héber „Hameiri” néven kezd publikálni, amit meg is tart 1970-ben bekövetkezett haláláig. Csak 1930-ban látogat újra Magyarországra. Amikor szülőfalujába, Ódávidházára ér, ami ekkor már Csehszlovákia része, Hameiri rájön, hogy a bibliai utalások mágikus erői eltűntek: „Izrael földje a Kárpát-medencében... pont olyan, mint Izrael földje a Holt-tenger mentén”, az pedig nem valami sok. *Heimat* régiója kiüresedett, a haszid tömegek utálatossá váltak, de az új *moleDET* is elvesztette varázsát. Élete hátralévő éveiben választott és cselekedett, de végül be kellett vallania, egyik sem tükrözte azt, ahogyan érzett: „Két lelkem van”, írta egyik versében, „az egyik keleti folyók partjain lakik / és béke tükröződik a szemében / a másik nyugati folyók partjain él / és skarlátvörös álmodik.” Egy másik versében így ír lemondóan: „a lelkem Sém, Hám és Jáfet lánya”.

A történetírás tökéletes lojalitással jellemzi a Habsburg zsidókat, és láthatóan igaz is, hogy legtöbbjük kötelességtudóan tette, amit megkövetelt tőlük az állam az első világháború során. Hameiri saját háborús feljegyzései azt az érzést keltik, hogy talán ő is egyike volt ezeknek a tökéletesen lojális polgároknak: a háború elején önként jelentkezett a harcra, kétszer megsebesült a csatában és bátorságáért érdemrendet kapott. Ebben az értelemben, a különféle zsidó közösségek között fennálló nyilvánvaló különbségek és a háború során tapasztalt nagyon is különböző sorsok ellenére, róluk is el lehet mondani, hogy lojálisan teljesítették kötelességeiket az állam felé.

Azonban Hameiri személyes történetének és annak a képnek a révén, amelyet más zsidó katonák viselkedéséről fest, felmerül a kérdés, vajon ez a viselkedés valóban a teljes odaadás eredménye-e? A háború során Hameiri érzelmi kötődése a Habsburg Monarchiához és a magyar szülőföldhöz lassacskán elpárolgott. Ezen az útván valószínűleg nem volt egyedül: a háború után szülőföldjét, Kárpátalját beolvasztották az újonnan alakult Csehszlovákiába az új Podkarpatska Rus néven, és a „vallása szerint zsidó” kategóriának kilencvenöt százaléka „nemzetisége szerint zsidó”-nak is vallotta magát.⁷⁵ Összehasonlításképpen, Csehországban, az új állam legnyugatibb megyéjében a vallásuk szerint zsidók csupán húsz százaléka vallotta magát nemzetisége szerint is zsidónak. Ez az irány folytatódott az 1930-as csehszlovák népszámláláskor is, amikor a Podkarpatska Rusban élő 102 542 zsidó közül 95 002-en vallották magukról, hogy „nemzetiségük szerint zsidók”, 3870-en azt, hogy „nemzetiségük szerint magyarok”, 780-an mondták magukat „ruszénnek”, 130-an vallották magukat „nemzetiségük szerint németnek” és mindössze 80-an mondták magukról, hogy „csehszlovákok”.⁷⁶ Amikor 1938–39-ben, az első bécsi döntést követően a terület nagy részét Magyarországhoz csatolták, 104 642 zsidó mondta anyanyelvének a jiddist, és nem a magyart. Ezeknek az adatoknak az alapján Yeshayahu Jelinek arra a következtetésre jutott, hogy a kárpátaljai zsidóság, szemben az első világháború előtti Magyarország egyéb területein élő hittársaikkal „minden nehézség nélkül lemondtak magyar identitásukról, amit a magyar vezetés utolsó évtizedeiben vettek fel”.⁷⁷

A. Chigger: Hameiri arcképe

A végső elemzés szerint, a kötődés szubjektív érzése csupán egyetlen elem volt az elutasítások és vonzások összetett hálójában, ami állandóan mozgott és változott a tizenkilencedik század második és a huszadik század első felében. A környezet gyakran meghatározóbb szerepet játszott, mint a személyes meggyőződés vagy ideológia, és az ösztönös, homályos gondolatok időnként jellemzőbbek voltak, mint a tisztánlátás. A Nagy Háború fontos keresztvezőként jelentett ebből a szempontból: kirángatta az embereket megszokott rutinjaikból, új lehetőségeket kínált fel a jövőkép kialakításához és felvetette a régi hagyományok és kötődések újraértékelését. Ezzel az állítással együtt azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy ezek a megfontolások nem csak a zsidókat jellemezték. Nemrégiben készült tanulmányok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az első világháborúban, bármely hadsereg katonái ellentmondásos érzéseket, diszsonanciát és időnként kétségbeesést tapasztaltak. Ez nem is lehet másképpen, ha valaki ennyi új és megerőltető élménynek van kitéve. A Nagy Háború írói ezt a zavarodottságot nagyon jól bemutatták, és ebben az értelemben Avigdor/Albert Feuerstein/Fayersteyn/Kova/Hameiri figurája nagyon is hozzátartozott egy egyetemesebb irányvonalhoz.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: DEMÉNY ESZTER

JEGYZETEK

⁰ Angolul: „identity” és „identification”. A ford.

¹ Hameiri be nem teljesített potenciáljának megerősítésére lásd legutóbb Pinhas Genosar: „Baderech lesirát bemivtá szfárádi: Avigdor Hameiri vehapulumusz ál hamiskál haszilabotóni” [A szefárd hangsúlyos költészet felé: Avigdor Hameiri és a szillabotikus verselés vitája], *Ijunnim betkunim Izrael*, vol. 11 (2001), 447–464.; lásd még Hameiri legszisztematikusabb irodalmi kutatóját: Avner Holtzman: *Avigdor Hameiri veszi frut hamilebámá* [Avigdor Hameiri és a háborús irodalom] (Tel Aviv: Maarachot, 1986).

² Ehud Ben Ezer: „Hasigaon hagadol le Avigdor Hameiri” [Avigdor Hameiri nagy örülete], in *Abavat szofrim* [A szerzők szeretete], ed. Israel Eliraz (Tel Aviv: Dvir, 1984), 114–115.

³ Brodról lásd Scott Spector: *Prague Territories: National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin-de-Siècle* (Berkeley, Los Angeles és London: University of California Press, 2000), 60–67., 210–217.; Hillel Kieval: *Languages of Community: The Jewish Experience in the Czech Lands* (Berkeley, Los Angeles és London: University of California Press, 2000), 216–220. és Hillel Kieval: *The Making of Czech Jewry: National Conflict and Jewish Society in Bohemia 1870–1918* (Oxford és New York: Oxford University Press, 1988), 139–140.; Max Brod: *Streitbares Leben 1884–1968* (München: Herbig, 1969).

⁴ Hameiri Bialikkal való nehéz kapcsolatáról lásd Avigdor Hameiri: *Bialik al atar* [Bialik ex tempore] (Tel Aviv: Niv Publishers, 1962); Itamár Jaoz-Keszt: „Avigdor Hameiri vesirato” [Avigdor Hameiri és költészet], *Avigdor Hameiri: Jálkut sirim* [Avigdor Hameiri válogatott versei] (Jerusalem, 1976), 7–25.; Pinhas Genosar: „Baderech lesirát bemivtá szfárádi”, 452–458.; Avner Holtzman: *Avigdor Hameiri veszi frut hamilebámá*, 37–39.

⁵ A levélben később Hameiri azt írja: „Most bizonyára csodálkozol, miért írom a könyvet magyarul... pedig egyszerű... [egyszer] megpróbáltam elmagyarázni, miért nem fogadott be saját népem családja... [de most] gyakorlatias céloom van: ne legyek örökre elfeledve.” Avigdor Hameiri David Zákájnak, *Gnazim Archívum* (Tel-Aviv), Avigdor Hameiri-gyűjtemény.

⁶ Avigdor Hameiri David Zákájnak, *Gnazim Archívum*, Avigdor Hameiri-gyűjtemény.

⁷ Jacques Le Rider: *Modernity and the Crisis of Identity: Culture and Society in Fin-de-Siècle Vienna*, franciából fordította Rosemary Morris (New York: Continuum, 1993).

⁸ Steven Beller: „Patriotism and National Identity of Habsburg Jewry, 1860–1914”, *Leo Baeck Institute Yearbook* (LBIYB), vol. XLI (1996), 215.

⁰ Angolul: „identity” és „identification” (a ford.)

⁹ Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2004), 28–31.

¹⁰ Brubaker: *Ethnicity without Groups*, 4, 33–41. Lásd még Peter Wagner: „Identity as Selfhood and Problématique”, in *Identities: Time, Difference and Boundaries*, ed. Heidrun Friese (New York and Oxford: Berghahn Books, 2002), 32–55.

¹¹ Az *Ethnicity without Groups* második fejezetében – Brubaker és Frederick Cooper társszerzőségében – erőteljesen érvelnek az „azonosság” terminus egyéb terminusokkal, többek között az „önmeghatározással” való helyettesítése mellett. Az itt javasolt koncepcionális változtatásra még azelőtt jutottam, hogy a szerzők úttörő munkája a kezembe került volna.

¹² Miután megállapodott a héber „Hameiri” névnel, még ezt is többféle átírásban használta: „Hammeiri”, „Hammeiri”, „Hammeiry” és „Hammeiri”. Lásd *Águdát Hászofrim* [Írószövetség]: *Gnazim Archívum*, Avigdor Hameiri-gyűjtemény.

¹³ Erről lásd Marsha Rozenblit: *Reconstructing a National Identity: The Jews of Habsburg Austria during World War I* (New York and Oxford: Oxford University Press, 2001); David Rechter: *The Jews of Vienna and the First World War* (London and Portland Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 2001); William O. MacCagg Jr.: *A History of Habsburg Jews 1670–1918* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992); István Deák: *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps 1848–1918* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1990); Erwin A. Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee 1788–1918/Jews in the Habsburg Armed Forces*, *Studia Judaica Austriaca XI* (Eisenstadt: Österreichisches Jüdisches Museum, 1989); Oscar Jászi: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* (Chicago: Chicago University Press, 1961 orig. 1929).

¹⁴ Marsha Rozenblit: *Reconstructing a National Identity*, 4; a legutolsó, 1910-es hivatalos népszámlálás szerint 1 325 856 zsidó élt a Monarchia osztrák felében és 932 416 zsidó a magyar felében.

¹⁵ „KIRAH” a héber *Keiszar Járum Hodo* [őfelsége, a császár] rövidítése.

¹⁶ Marsha Rozenblit: *Reconstructing a National Identity*, 4.

¹⁷ Lásd Erwin A. Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee*, 142–144.; István Deák: *Beyond Nationalism*, 195–197.

¹⁸ Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee*, 135–136.

¹⁹ Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee*, 144.; Robert Kann: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1974), 606.

²⁰ Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee*, 142–145.; Werner Angress: „Prussia’s Army and the Jewish Reserve Officer Controversy Before World War I”, *LBIYB*, XVII (1972), 19–42.

²¹ Lásd Rozenblit: *Reconstructing a National Identity*, 3–38.

²² Idézve Carl Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture* (New York: Vintage, 1981), 125.

²³ Lásd Stefan Zweig: *The World of Yesterday* (New York: Viking, 1943) [magyarul: *Búcsú a tegnaptól*, 1945]; Joseph Roth: *Radetsky March* (New York: Viking, 1933) [magyarul: *Radetzky-induló*, Európa Kiadó, 1982]; Joseph Roth: *Die Kapuzinergruft* (Köln: Kiepenheuer Verlag, 1950) [magyarul: *A kapucinus kriptá*, Európa Kiadó, 1982]. Lásd még Michael Stanislawski: *Autobiographical Jews: Essays in Jewish Self-Fashioning* (Seattle: University of Washington Press, 2004), 4. fejt.

²⁴ Michael Silber: „Pá’áméj lev haivri beerec hágár” [A héber szív Magyarországon dobog], *Kathedra* vol. 73 (1994. szept.); Michael Silber: „The Entrance of Jews into Hungarian Society in the Vormärz: The Case of the ‘Casinos’”, in Jonathan Frankel és Steven J. Zipperstein szerk.: *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth Century Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 284–323. o.; William McCagg Jr.: *A History of Habsburg Jews*, 8. fejt.; Michael Silber: „The Historical Experience of German Jewry and its Impact on Haskala and Reform in Hungary”, in Jacob Katz, szerk.: *Toward Modernity: The European Jewish Model* (New Brunswick NJ: Transaction, 1986); Peter Hanak: „Problems of Jewish Assimilation in Austria-Hungary in the Nineteenth Century”, in *The Power of the Past: Essays for Eric Hobsbawm*, szerk. Pat Thane, Geoffrey Crossik és Roderick Floud (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 235–250.; George Barany: „Magyar Jew or Jewish Magyar: Reflections on the Question of Assimilation”, in *Jews and non-Jews in Eastern Europe*, szerk. Bela Vago and George Mosse (New York, Toronto and Jerusalem: John Wiley and Sons and Israel Universities Press, 1974), 51–98.

²⁵ Michael K. Silber: „The Rise of Ethnicism and the Emergence of Jewish Nationalism: The Paradoxical Dialectic of Jewish Collective Identities in the Mid-Nineteenth Century”, a *Jews in a Multi-Ethnic Network* c. konferencián bemutatott dolgozat, University of Haifa, 2004. december 20.

²⁶ Michael Silber: „Pá’áméj lev haivri beerec hágár” [A héber szív Magyarországon dobog], *Kathedra* vol. 73:3 (1994. szept.)

²⁷ Steven Beller: „Patriotism and National Identity of Habsburg Jewry, 1860–1914”, *Leo Baeck Institute Yearbook*, vol. XLI (1996), 215.

²⁸ George Barany: „Magyar Jew or Jewish Magyar”; Gary Cohen: „Jews in German Society: Prague 1860–1914”, *Central European History*, vol. 10 (1977), 28–54.; Hillel Kieval: *Languages of Community*; Hillel Kieval: *The Making of Czech Jewry*; Gary Cohen: „Education, Social Mobility and the Austrian Jews”, in *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20.*

Jahrbundert, szerk. Victor Karady and Wolfgang Mitter (Köln és Bécs: Böhlau, 1990), 141–161.; Marsha Rozenblit: *Reconstructing a National Identity*; Marsha Rozenblit: *The Jews of Vienna 1867–1914: Assimilation and Identity* (Albany: State University of New York Press, 1983); Marsha Rozenblit: „The Assertion of Identity: Jewish Student Nationalism at the University of Vienna before the First World War”, *Leo Baeck Institute Yearbook*, vol. 27 (1982), 171–186.; Dmitry Shumsky: „Historiográfia leumit veduleumit: jáhádut csecho-germánit, cionéj prág umekorot hágisá haduleumit sel Hugo Bergmann” [Nemzeti és kettős nemzeti történetírás: cseh–német zsidóság, prágai cionisták és Hugo Bergmann kettős nemzet-megközelítésének eredete], *Zion*, Vol. LXIX n. 1 (2004), 45–80.; Michael Silber: The Rise of Ethnicism and the Emergence of Jewish Nationalism; Michael Silber: „Pá’áméj lev haivri beerec hágár”; Michael Silber: *The Entrance of Jews into Hungarian Society in the Vormärz*; Robert Wistrich: *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

²⁹ Nemzeti és kettős nemzeti történetírás; Dmitry Shumsky: „Jehudim cseko-germánim” [Cseh–német zsidók], *Zion*, vol. LXX n. 3 (2005), 393–399.; lásd Shumsky tézisének kritikáját: Martin Wein: „Jehudim cseko-germánim vetu lo? Tguva lemá’ámáro sel dimitry shumsky” [Csak cseh–német zsidók? Válasz Dmitry Shumsky cikkére], *Zion*, Vol. LXX n. 3 (2005), 383–392. Shumsky azt hangsúlyozza, hogy a „cseh–német zsidó” fabrikáció bizonyos zsidók „szocio-kulturális helyzetére” vonatkozik, nem pedig Bohémia és Morávia teljes zsidóságára. Azt is kiemeli, hogy a leírtak inkább bizonyos tapasztalatot és nem azonosságot jelentenek. Ennek ellenére a „cseh–német zsidóság” összetétel könnyen megtévesztető lehet, mint olyan „identitás”, amivel a bohémiai zsidóság többségét jellemzik. Shumsky szépen kifejti ezt a témát Weinnek írt válaszában. Lásd Shumsky: Cseh–német zsidók, 393–394.

³⁰ Dmitry Shumsky: „Historiográfia leumit veduleumit: jáhádut csecho-germánit, cionéj prág umekorot hágisá haduleumit sel Hugo Bergmann” [Nemzeti és kettős nemzeti történetírás: cseh–német zsidóság, prágai cionisták és Hugo Bergmann kettős nemzet-megközelítésének eredete], *Zion*, Vol. LXIX n. 1 (2004), 45–80. Lásd Martin Wein kritikáját is.

³¹ Salo Baron: „The Modern Age”, *Great Ages and Ideas of the Jewish People*, 13. fejt.; Jacob Katz: *Tradition and Crisis: Jewish Society at the End of the Middle Ages* (Syracuse: Syracuse University Press, 2000) [eredeti héber nyelvű kiadása: *Masoret umašer* 1958] [magyarul: *Hagyomány és válság. Zsidó társadalom a középkor végén*, Múlt és Jövő, 2005]; Yosef Haim Yerushalmi: *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*, Harold Bloom előszavával, The Samuel and Althea Stroum Lectures in Jewish Studies (Seattle

and London: University of London Press, 1982), második kiadás 1996, 4. fej.

³² Scott Spector: *Prague Territories*, előszó; Jacques Le Rider: *Modernity and the Crises of Identity: Culture and Society in Fin-de-Siècle Vienna*, franciából fordította Rosemary Morris (New York: Continuum, 1993), bevezetés; ez az érvelési vonal szerepel Jeremy King kommentárjaiban is a kollektív zsidó önmeghatározásról a tizenkilencedik században, lásd „The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond”, in *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, szerk. Maria Bucur és Nancy M. Wingfield (West Lafayette IN: Purdue University Press, 2001), 127.

³³ Az „azonosság válság” fogalma Erik Erikson 1950-es években írt munkájából származik. Erikson koncepciója az azonosságról azon az elképzelésen alapult, hogy a különféle adottságokat, szükségleteket, képességeket, azonosságokat, védőmechanizmusokat és szerepeket egyfajta folytonosság, egység és teljesség érzetében integrálta. Az „önazonosság integritásához” vezető göröngyös úton az ember megoldatlan konfliktusokkal találhatja szemközt magát, ami „azonosság válsághoz” vezethet. Bár a kortárs pszichoanalitikus irodalom Erik Erikson munkájának nagy részét elutasítja, az „azonosságra” és az „azonossági válságra” vonatkozó fogalmi széles körben elterjedtek a kulturális tudományok körében. Erik Erikson: *Childhood and Society* (New York: Norton, 1950), 3. rész; lásd Stephen Seligman és Rebecca Shahmoon Shanok: „Subjectivity, Complexity and the Social World: Erikson’s Identity Concept and Contemporary Relational Theories”, *Psychoanalytic Dialogues*, Vol. 5 (4) 1995, 537–565.

³⁴ Scott Spector: *Prague Territories*, bevezető.

³⁵ Ódavidháza ma Stare Davydkovo, Ukrajnában. Ahogy feljebb elmagyaráztam, a helységneveknél használt szabály ugyanaz, mint a személyneveknél: abban az időben használt nevet használok, ami az adott kontextusnak megfelel. A cikkben ez leggyakrabban a hivatalos magyar név. Ennek ellenére a környék legnagyobb városát (17 200 lakossal 1910-ben) hivatalosan a magyar „Munkács” néven ismerték, mégis gyakran előfordul Munkacz vagy Minkacz néven jiddisül, Mukacheve néven ukránul, Mukachiv néven ruszénul, Mukainként szlovákul és Munkatsch néven németül.

³⁶ Yeshayahu Jelinek: *Hágolá leregléj bákárpátim: jebudéj kárpátorusz vemukacevo 1848–1948 [Száműzetés a Kárpátok lábainál: Kárpátalja és Munkács zsidósága 1848–1948]* (Tel-Aviv: Tel-Aviv Egyetem, Goldstein–Goren diaszpórákutató központ, 2003), 36., 46–60.

³⁷ Jelinek: *Kárpátalja és Munkács zsidósága*, 35–37.

³⁸ Allan Nadler: „The War on Modernity of R. Hayyim Elazar Shapira of Munkacz”, *Modern Judaism*, vol. 14:3 (1994. október), 233.

³⁹ Avigdor Hameiri: Rövid önéletrajzi esszé, in *Gnazim Archívum* (Tel-Aviv), Avigdor Hameiri-gyűjtemény: mikrofilm részleg.

⁴⁰ Avigdor Hameiri: *Masza beeurópa hápráit*, 140.

⁴¹ Avigdor Hameiri: Rövid önéletrajzi esszé, in *Gnazim Archívum* (Tel-Aviv), Avigdor Hameiri-gyűjtemény: mikrofilm részleg. Munkácsról lásd Aviezer Ravitzky: „Munkács and Jerusalem: Ultra-Orthodox Opposition to Zionism and Agudaism”, *Zionism and Religion*, szerk. Shmuel Almog, Jehuda Reinharz és Anita Shapira (Hanover és London: Brandeis University Press, 1998), 67–89.; Allan Nadler: „The War on Modernity of R. Hayyim Elazar Shapira of Munkacz”, *Modern Judaism*, vol. 14:3 (1994. október), 233–264.

⁴² Hana Yaoz: „Livtáj zehut velivtáj kijumiut jehudit bejecirát Hameiri” [Önazonosítási dilemmák és zsidó létezési dilemmák Hameiri munkájában], *Zebut*, vol. 3 (1983), 217–224.

⁴³ Avigdor Hameiri: Rövid önéletrajzi esszé, in *Gnazim Archívum* (Tel-Aviv), Avigdor Hameiri-gyűjtemény: mikrofilm részleg.

⁴⁴ Moshe Carmilly-Weinberger: „The Similarities and Relationship between the Jüdisch-Theologisches Seminar (Breslau) and the Rabbinical Seminary (Budapest)”, *LBIYB*, Vol. XLIV (1999), 3–22.; Moshe Carmilly-Weinberger: „Hebrew Language and Literature”, in *The Rabbinical Seminary in Budapest 1877–1977*, szerk. Moshe Carmilly-Weinberger (New York: Sepher-Hermon Press, 1986), 205–214.

⁴⁵ Itamár Jaoz-Keszt: „Avigdor Hameiri vesirato”, 7.

⁴⁶ Hameiri: *Havigaon bagadol: vesimot kacin ivri bamilchamá bagdolá* [A nagy örület: egy héber tiszt feljegyzései a nagy háborúban], Dvir Edition, szerk. Avner Holtzman és Dan Meron (Tel Aviv: Dvir, 1989), 15.

⁴⁷ Itamár Jaoz-Keszt: „Avigdor Hameiri vesirato”, 11–13. Magyarországon Ady Endre volt a „lánglelkű költő” megtestesítője: lázasan dolgozott költőként és újságíróként, keményen ivott, megkérdőjelezte a kispolgári konvenciókat, hazáját pedig az intenzív szeretet-gyűlölet prizmáján keresztül érzékelte. Lásd Péter Hanák: „The Start of Endre Ady’s Literary Career (1903–1905)”, *The garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest* (Princeton: Princeton University Press, 1998), 122–125.

⁴⁸ A héber irodalmi körök kevésbé nagyvonalú tagjai azt állították, hogy Fayersteyn „egyediségét” nem költészete színvonalában kell keresni, hanem abban a tényben, hogy az asszimilálódott Budapesten született ez a héber hang, nem pedig Odessza vagy Varsó héber kulturális központjaiban. Lásd Jaoz-Keszt.

⁴⁹ Bialikot azonban főként az érdekelte, hogy a fiatal „csirkefogó” [Kundász] tanulmányozta-e a Talmudot gyerekkorában? Amikor Fayersteyn igennel válaszolt, kije-

lentve, hogy héderbe és jesivába is járt, Bialik csalódottá vált és azt panasolta, hogy nem sikerült még olyan „héber költővel” találkoznia, aki elkerülte volna az intenzív vallásos neveltetést, és abban sem biztos, hogy ez egyáltalán lehetséges a jesiva keretein kívül. Hameiri: *Bialik al-Atar*, 10–11.

⁵⁰ Idézve Itamár Jaoz-Keszt: „Avigdor Hameiri vesirato”, 12.

⁵¹ Itamár Jaoz-Keszt: „Avigdor Hameiri vesirato”, 11–12. Kétségkívül Hameirit vonzották Ady biblikus utalásai és metaforái is. Lásd Hanák: *The Start of Endre Ady's Literary Career*, 110–111.

⁵² Holtzman: *Avigdor Hameiri vesizfrut hamilchámá*, 31–39.

⁵³ A „nem-fikciós regény” Holtzman értelmezésében fenntartja magának a „valóság tekintélyét” a külső tapasztalati világra utalva, miközben elég teret enged a szerzőnek, hogy „esztétikai kontrollt” gyakoroljon. Így, bár Hameiri kifejti a *Hasigaon bagadol*hoz írt előszavában, hogy „a tényeken nem szépített, de nem is rondított; nem tett hozzá és nem is vett el belőlük”, világos, hogy bizonyos dolgok nem történhettek úgy, ahogy Hameiri leírta őket. Bizonyos időszakokban a kronológia láthatóan téves, a dialógusokat úgy szervezi, hogy fokozzák a drámai hatást stb., Michael Stanislawski a közelmúltban azonban azt fejtegette, hogy minden önéletrajzi írás elsősorban „konstruktivisták természetű”, és nem lehet „közvetlen, tényszerű beszámolóként” megközelíteni. Michael Stanislawsky: *Autobiographical Jews: Essay in Jewish Self-Fashioning*, 3–7.

⁵⁴ Az önutalát ismétlődő motívum volt Hameiri mentorának, Ady Endrének a műveiben is.

⁵⁵ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 13.

⁵⁶ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 19–20.

⁵⁷ Hana Yaoz: „Identity Dilemmas and Jewish Existential Dilemmas in Hameiri's Work”, 218. A legenda szerint Herzlben az Alfred Dreyfus elleni vádakra való válaszként fogant meg a zsidó állam eszméje, amikor ez utóbbit 1895. január 5-én hivatalosan megszégyenítették Párizsban. A *Neue Freie Presse* tudósítójaként Herzl jelen volt a megszégyenítő ceremónián az *École Militaire*-ben, és megdöbbenve tapasztalta a széles körben terjedő antiszemitizmust Párizs utcáin. Hozzá kell tenni azonban, hogy Herzl a zsidó tömegek kivonulását Európából néhány hónapnyi idő alatt képzelte el 1894 őszétől 1895 teléig. Mélyen megdöbbenette a Dreyfus-ügy, de valószínűleg ez volt az „utolsó csepp a pohárban”, amely meggyőzte „a zsidók Eu-

rópából való kivonulásának szükségességéről”. Amos Elon: *Herzl* (New York: Holt Rinehart and Winston, 1975), 126–127. Lásd még Steven Beller: *Herzl* (London: Widenfeld & Nicolson, 1991), 2. fejj.; Alex Bein: *Theodore Herzl: A Biography* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1941), 108–120.

⁵⁸ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 24–25.

⁵⁹ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 122–123.

⁶⁰ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 81–84.

⁶¹ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 83.

⁶² Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 200.

⁶³ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 200.

⁶⁴ Avigdor Hameiri: *Szefer basirim* (Tel Aviv: Am Oved, 1932) 186. Lásd még *Hasigaon bagadol*, 30.

⁶⁵ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 213.

⁶⁶ Holtzman: *Avigdor Hameiri vesizfrut hamilchámá*, 36.

⁶⁷ Az a kérdés, hogy ki nevezhető „zsidó tábornoknak”, igen összetett és problematikus. Schmidl ötöt sorol fel, míg Deák, aki a kikeresztelkedett tábornokokat is beleszámolja huszonötöt. Egyértelmű, hogy egy kikeresztelkedett tisztnek sokkal nagyobb esélyei voltak az előléptetéshez. Schmidl: *Juden in der k.(u).k. Armee*, 124–129.; Deák: *Beyond Nationalism*, 196.

⁶⁸ Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 28.

⁶⁹ Hameiri: *Hasigaon bagadol*.

⁷⁰ Hameiri: *Begebenom sel mätä: resimot kacin ivri besevi Ruszia* [Pokol a földön: egy héber tiszt feljegyzései orosz hadifogságban], Dvir Edition, szerk. Avner Holtzman és Dan Meron (Tel Aviv: Dvir, 1989), 150–153.; az osztrák–magyar hadifoglyok megsegítésére tett erőfeszítésekről és annak észleléséről lásd Alon Rachamimov: *POW's and the Great War*, 5–6 fejj.

⁷¹ Hameiri: *Begebenom sel mätä*, 152.

⁷² Hameiri: *Hasigaon bagadol*, 112.

⁷³ Hameiri: *Begebenom sel mätä*, 111–112.

⁷⁴ Hameiri: *Begebenom sel mätä*, 438.

⁷⁵ Jelinek: *Exile in the Foothills of the Carpathians*, 25–26. Jelinek adatai magyar és cseh forrásokra támaszkodnak. Ezra Mendelsohn, aki más forrásokat használ, kicsit más adatokat hoz a Podkarpatska Rus 1921-es önazonosításáról: zsidó 86,81%, magyar 7,49%, ruszén 3,85%, csehszlovák 0,78%. Ezra Mendelsohn: *The Jews of East Central Europe between the World Wars* (Indiana: Indiana University Press, 1983), 146–152.

⁷⁶ Jelinek: *Exile in the Foothills of the Carpathians*, 25–26.

⁷⁷ Jelinek: *Exile in the Foothills of the Carpathians*, 26.